УДК 930

О. М. Гайдай,
кандидат історичних наук, доцент, докторант
Чорноморського національного університету ім. Петра Могили

ГОСПОДАРСЬКА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДИНАСТІЇ ХАРИТОНЕНКІВ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Архівні документи, безперечно є складовою частиною культурної спадщини українського народу. Необхідність наукового дослідження ролі династії Харитоненків у господарському та громадському розвиту Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття зумовлює потребу аналізу широкого кола архівних документів. Однак, у сучасній українській історіографії практично відсутні праці, спеціально присвячені окресленій проблемі. У радянський період в результаті цілеспрямованого втручання в роботу істориків відбувалося знеособлення історії, були штучно звужені тематичні межі досліджень, особливо тих, що стосувались біографічної історії. Зневага принципами історизму і об'єктивності привела до нівеляції і приниження ролі особи в історії.

Найбільша та найвагоміша група документів з історії господарської та громадської діяльності зберігаються у Державному архіві Сумської області. Фонди заводів і маєтків родини Харитоненків містять бухгалтерські книги, відомості про хід робіт, баланси, звіти, акти ревізій, списки робітників, описи майна, технічні відомості про виробництво.Вони мають велике значення для дослідження господарської та громадської діяльності династії Харитоненків, вивчення їх історичного досвіду. Представники цієї династії подолали нелегкий шлях від селян слободиНижньоїСироватки Сумського повіту Харківської губернії, до найзаможніших та відомих не лише у Росії цукрозаводчиків. Завдяки їх наполегливій праці провінційне місто Суми перетворилося на провідний центр цукроворафінадної галузі Харківської губернії. Фонди *Державного архіву Сумської області надають можливість вивчення комплексу матеріалів, сукупності документів державного, політичного, наукового, народногосподарського та культурного призначення, що утворився внаслідок різноманітної діяльності родини Харитоненків та їх підприємств. Загальновідомо, що документи є засобом закріплення різними способами на спеціальнихматеріалах інформації про факти, події, явища, об'єктивну дійсність і розумову діяльність людини, але саме документи особового походження є невичерпним джерелом з історії всіх проявів інтелектуальної і громадської думки.*

***Ключові слова**: архів, архівні фонди, господарська діяльність, підприємець, цукрова промисловість, джерела особового походження.*

Архівні документи, безперечно є складовою частиною культурної спадщини українського народу. Необхідність наукового дослідження ролі династії Харитоненків у господарському та громадському розвиту Російської імперії другої половини. XIX – початку XX століття зумовлює потребу аналізу широкого кола архівних документів. Однак, у сучасній українській історіографії практично відсутні праці, спеціально присвячені окресленій проблемі. У радянський період в результаті цілеспрямованого втручання в роботу істориків відбувалося знеособлення історії, були штучно звужені тематичні межі досліджень, особливо тих, що стосувались біографічної історії. Зневага принципами історизму і об'єктивності привела до нівеляції і приниження ролі особи в історії.

Велике значення для дослідження господарської та громадської діяльності династії Харитоненків, вивчення їх історичного досвіду, мають документи Державного архіву Сумської області. Представники цієї династії подолали нелегкий шлях від селян слободиНижньоїСироватки Сумського повіту Харківської губернії, до найзаможніших та відомих не лише у Росії цукрозаводчиків. Завдяки їх наполегливій праці провінційне місто Суми перетворилося на провідний центр цукрово-рафінадної галузі Харківської губернії. Саме в Сумах знаходилась головна кон-

тора Торгового дому «І.Г. Харитоненко з сином», звідки йшло управління заводами, економіями, торговими представництвами. Найбільшим промисловим підприємством дореволюційних Сум був Павловський рафінадний завод, заснований Іваном Герасимовичем Харитоненком і названий на честь сина Павла, достойного нащадка та послідовника свого батька. Річне виробництво Павловського рафінадного заводу складало 1.750.000 пудів. За показниками задіяності робочої сили, обсягами виробництва та принципово новим технічним оснащенням, що давало можливість збільшити добове виробництво рафінаду, це був справжній індустріальний гігант[1, с.1005].

Фонди обласних архівів України поділяються на дореволюційні фонди і післяреволюційні фонди. Нас цікавлять виключно дореволюційні фонди – фонди губернаторів, губернських правлінь, статистичних комітетів, різного роду казенних і контрольних палат, кримінальних і цивільних судів, місцевих жандармських управлінь, земств, міських дум та ін.ФондиДержавного архіву Сумської області надають можливість вивчення комплексу матеріалів, сукупності документів державного, політичного, наукового, народногосподарського та культурного призначення, що утворився внаслідок різноманітної діяльності родини Харитоненків та їх підприємств. Загальновідомо, що документи є засобом закріплення різними способами на спеціальнихматеріалах інформації про факти, події, явища, об'єктивну дійсність і розумову діяльність людини,але самедокументи особового походження є невичерпним джерелом з історії всіх проявів інтелектуальної і громадської думки. Документи особового походження це документи, що утворилися впродовж життя, наукової, творчої, службової, громадської та іншої діяльності фізичної особи(сім'ї, роду) а також ті що відклалися в їхніх особистих архівах. Джерела особового походження можуть бути створені з офіційною або приватною метою. Їх інформативна цінність полягає в тому, що вони відображають не лише різноманітні події, явища суспільних відносин, а й особисту позицію авторів, особисте бачення подій. Серед джерел особового походження, створених з офіційною метою, виділяють особисті листи, адресовані офіційним особам, державним установам, суспільним організаціям, періодичним виданням тощо. Здатність особи як сучасника епохи та активного суб'єкта історії репрезентувати свою добу, зумовлює величезний інтерес до таких джерел. Не є виключенням у цьому контексті й родина Харитоненків.

Архівні фонди особового походження, що переважно репрезентовані відомими особистостями інтелектуальної еліти України, відкривають дослідникам сотні маловідомих, забутих, безпідставно викреслених з історичного процесу імен. На жаль, фондів особового походження родини Харитоненків в Україні знайти поки що не вдалось.

Найбільша та найвагоміша група документів з історії господарської та громадської діяльності зберігаються у Державному архіві Сумської області. Фонди заводів і маєтків родини Харитоненків містять бухгалтерські книги, відомості про хід робіт, баланси, звіти, акти ревізій, списки робітників,описи майна, технічні відомості про виробництво. Фонди обласних архівів України поділяються на дореволюційні фонди і післяреволюційні фонди. Нас цікавлять виключно дореволюційні фонди – фонди губернаторів, губернських правлінь, статистичних комітетів, різного роду казенних і контрольних палат, кримінальних і цивільних судів, місцевих жандармських управлінь, земств, міських дум та ін. За підрахунками Л. Покидченко, заступника директора – начальник відділу організації та координації архівної справи Державного архіву Сумської області 250 справ присвячені цукровим заводам[2, с.62-69].

Господарська діяльність родини Харитоненків у промислово-аграрному секторі Російської імперії другої половини. XIX – на початку XX століття висвітлюється у наступних фондах Державного архіву Сумської області:

Фонд 9 – Бельгійське анонімне акціонерне товариство Сумських машинобудівних заводів м. Суми Сумського повіту Слобідсько-Української губернії 1895-1919 рр. Книги обліку замовлень механізмів для машин. 3 од. зб.1900-1917 рр. Акціонерами анонімного товариства стали 28 іноземних та російських підприємців. Головним російським акціонером був П.І.Харитоненко, який мав 12,35 % акцій товариства.

Фонд 10 – Павловський рафінадний завод поміщика та заводчика П.І. Харитоненка

м. Суми Сумського повіту Харківської губернії датований 1869-1919 роками. Листування контори заводу з Харківським та Московським військово-промисловим комітетом із питань придбання токарних та свердлувальних верстатів і предметів озброєння з головною конторою П.І. Харитоненка торкається питання видачі допомоги та пенсій за багаторічну службу. Книги для запису нещасних випадків; відомості про хід робіт у заводі; баланси, розрахункові книги робітників заводу та табелі робітників нараховують 58 одиниць зберігання.

Фонд 11 – Веринський цукровий завод поміщика та заводчика І.Г. Харитоненказ 1891 року П.І. Харитоненка, з 1914 року спадкоємців П.І. Харитоненкас. Миколаївка-Вирівська Сумського повіту Харківської губернії датований 1844-1919 роками. Статистичні відомості про роботу, баланси контори, табелі обліку робітників заводу становлять 29 одиниць зберігання і датовані 1885-1917 роками.

Фонд 12 – Стрілківський буряко-цукровий завод поміщика та заводчика П.І. Харитоненка х. Стрілківка Угроїдської волості Охтирського повіту Харківської губернії Річний звіт за 1913-1914 роки., інвентарний баланс та опис заводу становлять 3 одиниці зберігання і датований 1907-1914 роками.

Фонд 13 – Сумсько-Степанівський буряко-цукровий завод поміщика та заводчика П.І. Харитоненкас. Степанівка Степанівської волості Сумського повіту Харківської губернії. В ньому знаходяться баланси та головні книги, особові рахунки заводу тощо. Всього 8 одиниць зберігання датованих 1898-1903 роками.

Фонд 14 – Грязнянський буряко-цукровий завод спадкоємців Карла і Федора Вейссе, який орендував поміщик та заводчик П.І. Харитоненко Головна та касова книги, рахунки головної контори знаходяться у 3 одиницях зберігання датованих 1916-1919 роками.

Ф. 15 – Кияницький цукровий і рафінадний завод поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, з 1891 року М.М. Лещинської с. КияницяХотінської волості Сумського повіту Харківської губернії датований 1866-1919 роками. В ньому виявлено баланси, книги рахунків, головні та касові книги, акти реквізиції цукру тощо. Всього 9 одиниць зберігання датованих 1918-1919 рр.

Фонд 16 – Гребеніківський цукровий завод графа М.М. Толстого, який орендував поміщик та заводчик П.І. Харитоненко, аз 1914 року спадкоємці П.І. Харитоненкав с. Гребеніківка Велико-Бобрицької волості Сумського повіту Харківської губернії до 1919 року. Там зберігаються касовий бюджет, кошториси витрат, журнали обліку прибутку та видатків, списки поденних робітників. Фонд налічує 17 одиниць зберігання, що охоплюють 1916-1919 роки.

Фонд 18 – Великобобрицький цукровий завод графині Апраксіної, який орендував поміщик та заводчик П.І. Харитоненко,а з 1914 року його спадкоємці в с. Великий Бобрик Сумського повіту Харківської губернії у 1850-1919 роках. Фонд представлений журналами прибутку та видатків, списком на виплату зарплати службовцям заводу. Він становить 6 одиниць зберігання за 1915-1917 роки.

Фонд 25 – Угроїдський маєток поміщика та заводчика П.І. Харитоненка с. Угроїди Угроїдської волості Охтирського повіту Харківської губернії. Там зберігаються баланси та звіт угроїдського лісництва, книга рахунків. У фонді 5 одиниць зберігання датованих 1895-1917 роками.

Фонд 31 – Ржавський маєток поміщика та заводчика П.І. Харитоненка с. Ржава Льговського повіту Курської губернії. У фонді є статистичний облік робочої сили, баланси, головні книги; списки власників, які заплатили гроші за оренду земель по Ржавському маєтку. Всього 11 одиниць зберігання за 1900-1909 роки.

Фонд 32 – Парафіївський маєток поміщика та заводчика П.І. Харитоненка,з 1914 року його спадкоємців, з 1917 року О.П. Олів с. Парафіївка Борзненського повіту Чернігівської губернії. У ньому зберігаються книги бухгалтерського обліку, наявності робочої сили та худоби маєтку, головна книга. Всього 24 одиниці зберігання за 1878-1918 роки.

Фонд 35 – Пархомівський цукровий завод поміщика та заводчика П.І. Харитоненка с. Пархомівка Богодухівського повіту Харківської губернії. До фонду увійшли звіти та баланси заводу, технічні відомості про виробництво цукру, рахунки видатків, списки робітників та службовців. Фонд нараховує 37 одиниць зберігання за 1879-1917 роки.

Фонд 36 – Пархомівський маєток поміщика та заводчика П.І. Харитоненкас. Пархомі-

вка Богодухівського повіту Харківської губернії. Там знаходяться звіти та доповідь про роботу заводу, книги обліку робочої сили, списки робітників та службовців заводу. Всього 20 одиниць зберіганняза 1884-1914 роки.

Фонд 37 – Червоноярузький цукровий завод поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, з 1891 року П.І. Харитоненка, з 1914 року його спадкоємців, розташований в с. Червона Яруга Грайворонського повіту Курської губернії датований 1873-1919 роками. Фонд сформували відомості про технологію цукроваріння, кошториси, відомості бухгалтерського обліку, списки робітників. Всього 17 одиниць зберігання за 1874-1918 роки.

Фонд 38 – Червоноярузький маєток поміщиці М.С. Бібікової, з 1872 року поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, з 1891 року П.І. Харитоненка, з 1914 року його спадкоємців, розташований у с. Червона Яруга Грайворонського повіту Курської губернії не встановлені. У фонді є звіти про площу землі та лісу, книги обліку робочої сили, книги бухгалтерського обліку. Фонд нараховує 21 одиницю зберігання за 1873-1914 роки.

Фонд 41 – Олексіївська економія поміщика та заводчика П.І. Харитоненкав с. Олексіївка Богодухівського повіту Харківської губернії. У ньому є рахунки балансу та журнали звітів каси. Всього 5 одиниць зберіганняза 1888-1894 роки.

Фонд 42 – Ілеківська економія Червоноярузької економії поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, а з 1891 року П.І. Харитоненкау с. Ілек Грайворонського повіту Курської губернії. Фонд невеликий. Там зберігається баланс рахунків головної книги. Він становить 1 одиницю зберігання за 1887-1888 роки.

Фонд 43 – Андріївський цукровий завод поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, з 1891 року П.І. Харитоненка вс. Андріївна Богодухівського повіту Харківської губернії. У фонді всього 3 одиниці зберігання за 1873-1874, 1878-1879 роки. Там є рахунки контори.

Фонд 45 – Рогознянський цукровий завод поміщика та заводчика П.І. Харитоненкав с. Рогозне Сумського повіту Харківської губернії містить план і опис приймання заводу та майна, яке належить заводу. Всього1 одиниця зберігання за 1869-1875 роки.

Фонд 47 – Дубинівська економія Червоноярузького маєтку поміщика та заводчика П.І. Харитоненкана х. Дубина Червоноярузької волості Грайворонського повіту Курської губернії. У фонді є статистика робіт, заключний баланс до інвентарю економії. Всього 3 одиниці зберіганняза 1895-1896 роки.

Фонд 50 – Янківський цукровий завод поміщика та заводчика П.І. Харитоненка с. Янківка Охтирського повіту Харківської губернії. У фонді є протокол з додатками загальних зборів пайовиків товариства заводу, звіт за 1887-1888 роки, кошторис на ремонт заводу та економії, заключний баланс до інвентарю, журнал обліку робіт та обігові відомості. Фонд становлять 8 одиниць зберігання за 1887-1915 роки.

Фонд 51 – Циглерівський буряко-цукровий завод поміщика та заводчика П.І. Харитоненкав с. Шляхове Костянтиноградського повіту Полтавської губернії. У фонді є звіти про роботу заводу, кошторис витрат, головні книги та обігові відомості. Всього 11 одиниць зберіганняза 1899-1917 роки.

Фонд 52 – Циглерівський маєток поміщика та заводчика П.І. Харитоненка в с. Шляхове Костянтиноградського повіту Полтавської губернії. Там є статистичний звіт про наявність робочої худоби, головні книги. Всього 7 одиниць зберігання за 1904-1915 роки.

Фонд 53 – Наталівський маєток поміщика та заводчика П.І. Харитоненка вс. Наталівка Богодухівського повіту Харківської губернії. У фонді міститься доповідь і додаток до неї про роботу маєтку, заключні баланси по рахунках, головні книги, що знаходяться в 9 одиницях зберіганняза 1882-1914 роки.

Фонд 55 – Наталівський буряко-цукровий завод поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, а з 1891 року П.І. Харитоненка, з 1914 року його спадкоємців у с. Наталівка Богодухівського повіту Харківської губернії за 1884-1919 роки. У фонді зберігається заключний баланс до інвентарю, технічні відомості про виробництво цукру, головна книга. Всього 4 одиниці зберігання за 1885-1914 роки.

Фонд 63 – Червоноярузьке лісництво поміщиці М.С. Бібікової, з 1872 року поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, з 1891 року П.І. Харитоненка, з 1914 року його спадкоємців у с. Червона Яруга Грайворонського повіту Курської губернії. Там є звіти лісництва, журнали обліку грошових витрат, відо-

мості обліку надходжень та витрат лісоматеріалів. Фонд становлять 20 одиниць зберігання за 1909-1912 роки.

Фонд 208 – Карасівський маєток поміщиці Є.А. Хрущової, з 1911 року орендований поміщиком та заводчиком П.І. Харитоненком, з 1914 року спадкоємцями П.І. Харитоненкав с. Карасівка Карасівської волості Харківського повіту Харківської губернії не встановлені. У фонді знаходяться головні книги та книги обліку робочої сили. Всього 26 одиниць зберігання за 1911-1915 роки.

Фонд 210 – Вихрівська економія поміщика та заводчика П.І. Харитоненкана х. Вихрів Обоянського повіту Курської губернії. Збереглася головна книга. Всього 1 одиниця зберігання за 1903-1904 роки.

Фонд 211 – Миколаївсько-Улянівський маєток поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, а з 1891 року П.І. Харитоненка, з 1914 року його спадкоємців на х. Олександрівський Улянівської волості Сумського повіту Харківської губернії. Там є характеристики бурякових плантацій, журнали обліку робочої сили, книги бухгалтерського обліку. Всього 12 одиниць зберіганняза 1884-1918 роки.

Фонд 212 – Корчаківська економія Кияницького маєтку поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, а з 1891 року М.М. Лещинськоїв с. Корчаківка Сумського повіту Харківської губернії. У фонді є рахунки балансів. Він нараховує 2 одиниці зберігання за 1879-1885 роки.

Фонд 217 – Парафіївське лісництво поміщика та заводчика П.І. Харитоненка, а з 1914 року його спадкоємців, із 1917 року Є.П. Олив у с. Парафіївка Борзнянського повіту Чернігівської губернії. Там є оціночні відомості лісосік, що призначені для рубки, звіти про роботу. Всього 11 одиниць зберігання за 1908-1917 роки.

Фонд 218– Сумське окружне акцизне управління з акцизу на цукор м. Суми Сумського повіту Харківської губернії 1861-1919 рр. Опис 1.Листування з наглядачем цукроакцизного округу, цукровими заводами з питань надання тарифних і по хворобі відпусток наглядачам, про переуступку залишків цукру цукровими заводами. Порівняльні відомості обігу грошей по кошторисах витрат. 43 од. зб. 1878-1907 рр. Опис 2. Листування з цукровими заводами з питань ведення цукрового виробництва, збуту цукру на внутрішній ринок. Прохання, заяви, відомості господарів цукрових заводів про очікуваний вихід білого цукру і про кількість залишку вільного запасу цукру на заводах. Статистичні відомості про виробництво цукру. 77 од. зб. 7. 1890-1919 рр. Фонд містить документи про надання свідоцтв на реалізацію цукру в Персії, Китаї,Туреччині, Фінляндії за проханням П.І.Харитоненка, а також відомості про виробництво цукру.

Фонд 220 – Угроїдський буряко-цукровий завод поміщика і заводчика П.І. Харитоненка в с. Угроїди Охтирського повіту Харківської губернії за 1891-1919 роки. У фонді: заключні баланси, технічні відомості про цукроваріння, статистика робіт, списки робітників і службовців заводу. Всього 30 одиниць зберігання за 1894-1917 роки.

Фонд 235 – Головна контора торгового дому «Харитоненко з сином». у м. Суми Сумського повіту Харківської губернії. У фонді знаходяться статистичні звіти, відомості про посіви буряків, здачу в оренду землі, урожай зернових, цукрових буряків, ліси, описи маєтків, списки робітників маєтків, книги бухгалтерського обліку. Всього 211 одиниць зберігання за 1868-1922 роки.

Фонд 349 – Червоноярузька економія Червоноярузького маєтку поміщиці М.С. Бібікової, з 1872 року поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка, з 1891 року П.І. Харитоненка, з 1914 року його спадкоємців у с. Червона Яруга Червоноярузької волості Грайворонського повіту Курської губернії. Там зберігаються книги бухгалтерського обліку. Всього 11 одиниць зберігання за 1872-1899 роки.

Фонд 350 – Оленівський цукровий завод поміщика та заводчика П.І. Харитоненка, а з 1914 року його спадкоємців, з 1917 року О.П. Олів у с. Парафіївка Парафіївської волості Борзненського повіту Чернігівської губернії. У фонді є технічні відомості про виробництво цукру, книга бухгалтерського обліку. Фонд становлять 2 одиниці зберігання за 1901, 1915-1916 роки.

Фонд 352 – Янківський маєток поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка,з 1891 року П.І. Харитоненка, з 1914 року нащадків П.І. Харитоненка в с. Янківка Охтирського

повіту Харківської губернії. В описі 1 є доповідь про діяльність маєтку, листування з головною конторою управління заводів Харитоненка з грошових та господарчих питань, місячні звіти, відомості з обліку обробки цукрових плантацій, витяги з табеля робочих Боярської економії та статистичний облік гужової сили маєтку, інвентарний опис Янківської економії. Всього14 одиниць зберігання за 1880-1918 роки. До опису 2 увійшли: остаточний баланс, книга обліку інвентарю. Всього 2 одиниці зберігання за 1913-1919 роки.

Фонд 364 – Зрубанська економія Великобобрицько-Гребениківського маєтку графині М.Д. Апраксіної, орендована спадкоємцями П.І. Харитоненкана х. Зрубаний Великобобрицької волості Сумського повіту Харківської губернії. Фонд включає списки робітників економії на виплату заробітної плати, що становлять 2 одиниці зберігання за 1916-1917 роки.

Фонд 365 – Міхельпольська економія В.А. Харитоненка с. Міхельпілля Тімського повіту Курської губернії. с. Міхельпілля Тімського повіту Курської губернії. У ньому знаходяться статистичні відомості видатків. Фонд становить 1 одиницю зберігання за 1893 рік.

Фонд 367 – Миколаївська економія Миколаївсько-Улянівського маєтку поміщика та заводчика І.Г. Харитоненкав с. Миколаївка – Вирівська Улянівської волості Сумського повіту Харківської губернії. У ньому є книги бухгалтерського обліку. Всього 4 одиниці зберігання за 1888-1914 роки.

Фонд 368 – Ржавський буряко-цукровий завод, який орендував П.І. Харитоненко в с. Ржава Льговського повіту Курської губернії. Там знаходяться технічні відомості про виробництво цукроваріння, листування Ржавського цукрового заводу з головним управлінням цукрових заводів та маєтків Харитоненка з адміністративних та господарських питань, головні книги та остаточні баланси, списки робітників. Всього 14 одиниць зберіганняза 1901-1911 роки.

Фонд 372 – Великобобрицько-Гребениківський маєток графині М.Д. Апраскіної, орендований спадкоємцями поміщика та заводчика П.І. Харитоненка, з 1917 року І.П. Харитоненка в с. Великий Бобрик Сумського повіту Харківської губернії. У фонді збереглися відомості про урожай зернових, цукрових буряків, книги бухгалтерського обліку. Всього 18 одиниць зберігання за 1915-1919 роки.

Фонд 373 – Гребениківська економія Великобобрицько-Гребениківського маєтку графа М.М. Толстого, орендована спадкоємцями П.І. Харитоненкав с. Гребениківка Великобобрицької волості Сумського повіту Харківської губернії. Там зберігаються списки робітників економії, відомості на виплату заробітної плати. Всього 2 одиниці зберігання за 1916-1917 роки.

Фонд 384 – Улянівський цукровий завод поміщиків Кондратьєвих, з 1866 року поміщика та заводчика І.Г. Харитоненка в с. Улянівка Сумського повіту Харківської губернії. У ньомує книги бухгалтерського обліку. Всього 4 одиниці зберігання за 1866-1877 роки.

Фонд 401 – Степанівський маєток П.І. Харитоненка в с. Степанівка Сумського повіту Харківської губернії. Там є оборотний баланс по рахунках, головні книги, журнали обліку роботи. Всього 10 одиниць зберіганняза 1899-1914 роки.

Фонд 402 – Угроїдська економія угроїдського маєтку І.Г. Харитоненка, аз 1891 року П.І. Харитоненков с. Угроїди Охтирського повіту Харківської губернії. Фонд представлений оборотними балансами по рахунках та головними книгами. Нараховує 8 одиниць зберігання за 1895-1900 роки.

Фонд 465 – Ржавська економія Ржавського маєтку, яку орендував поміщик і заводчик І.Г. Харитоненко, з 1891 року П.І. Харитоненко в с. Ржава Льговського повіту Курської губернії. Там зберігаються головні книги, книга обліку робочої сили, щоденники роботи тощо. Всього 7 одиниць зберігання за 1892-1911 роки.

Фонд 667 – Стрілківський маєток поміщика і заводчика П.І. Харитоненкага х. Стрілки Угроїдської волості Охтирського повіту Харківської губернії. У фонді є кошторис рухомого і нерухомого майна, книга рахунків надходжень і витрат. Всього 3 одиниці зберігання за 1918-1919 роки.

Фонд 1105 – Верескунівська економія поміщика і заводчика П.І. Харитоненка у с. Верескуни Борзненського повіту Чернігівської губернії. Фонд містить відомості про пастви,

врожай, прибутки і витрати. Всього 2 одиниці зберігання за 1824, 1869-1870 роки.

Інформація щодо громадської діяльності міститься у фондах:

Фонд1 – Сумська міська управам. Суми Сумського повіту Харківської губернії. 1919 р., опис 1. Маніфест царя Миколи II про перебудову державної ради. Постанови, приписи та відношення Харківського жандармського управління, Харківського губернського правління, Сумської міської управи про стягнення недоїмки, організацію та роботу товариства покращання народної праці, розквартирування розташованих у м. Суми військ. Журнали засідань міської думи. Формулярні списки.123 од. зб. 1804-1919 рр. Документи,які стосуються родини Харитоненків відносяться до їх благодійної та меценатської діяльності. Цікавими видаються матеріали про виділення грошей на утримування міського приходського училища,1895 р.; про учбові заклади, що утримувались на кошти родини.; щодо виділення коштів П.І. Харитоненком на організацію в м. Сумах кадетського корпусу, 1899 р. тимчасові правила дитячої лікарні святої Зінаїди в місті Суми, побудованої на честь померлої доньки та збудованої на кошти П.І.Харитоненка 1898 р. [3]. Матеріали щодо діяльності дитячої лікарні зберігаються у фонді 363:Дитяча лікарня Сумської міської управи м. Суми Сумського повіту Харківської губернії, опис 1. Звіти про прибутки та видатки лікарні. 3 од. зб. 1896-1908 рр.

Фонд 2 – Сумська повітова земська управа м. Суми Харківської губернії 1864-1919 рр., опис 1. Журнали засідань повітового земського зібрання. Доповіді управи зібранню про стан народної освіти, збільшення стипендій в училищах, призначення пенсій. Списки гласних та землевласників Сумського повіту. Окладні книги по повіту та м. Суми. 44 од. зб. 1865-1919 рр. В окладних книгах нерухомого майна м. Суми за 1905-1917 роки вказано майно,адреси будинків які належали родині Харитоненків [4].

Фонд 354 – Сумська міська дума м. Суми Сумського повіту Харківської губернії 1785-1919 рр. Опис 1. Протоколи засідань міської думи. Циркуляри попечителя Харківського учбового округу про порядок організації шкільного життя. Звіт Сумського міського громадського банку 1887 р. Списки гласних. Книги обивателів м. Сум.60 од. зб. 1860-1918 рр. Фонд містить документи про участь І.Г. Харитоненка у будівництві бруківки, 1886 р.; про встановлення пам'ятника І.Г. Харитоненку в м. Суми, 1894-1899 рр.; лист Харківського губернатора про присвоєння П.І. Харитоненку звання почесного громадянина міста Суми та подяка П.І. Харитоненка Сумському міському голові за присвоєння звання, 1899 р. [5].

Громадська діяльність представників родини Харитоненків нерозривно пов'язана з їх господарською діяльністю і відображена у фондах органів міського, земського, станового самоврядування:

Фонд 767 – Сумський міський магістрат м. Суми Сумського повіту Харківської губернії, опис 1. Укази та журнали засідань міського магістрату. Судові справи про побої, образи та порушення законів. 20 од. зб. 1826-1856 рр. Стосовно родини Харитоненків фонд має документи щодо майна та приналежність до відповідного стану. За архівними даними у травні 1848 р. Іван Герасимович (засновник династії цукрозаводчиків) купує у селянина Степана Руденка «дворовое место, с имеющеюся на нем деревянною постройкою, состоящею в городе Сумах в Преображенском приходе» [6], а також в листопаді 1849 р. у Федора Іванова «двор в городе Сумах в Воскресенскомприходе»[7]. Крім того цей фонд містить інформацію,про те що батько майбутнього засновника династії Герасим Омелянович Харитоненко був сільським волосним головою[8]. Волосний голова – в державному селі – голова волосного правління(1797-1861). Обирався на 2, з 1837 р. – на 3 роки представниками сільських товариств і затверджувався губернською палатою державного майна.

Діяльність жіночої лінії династіїХаритоненків, зокрема, їх сумлінна повсякденна праця щодо становлення й розвитку на Сумщині благодійництва й жіночої освіти відображена у матеріалах фонда 1197:

Фонд 1197 – Жіноче училище при Сумському дитячому притулку ім. Н.М. Харитоненко в м. Суми Сумського повіту Харківської губернії за 1913-1919 роки. У ньому представлений звіт про стан жіночого училища при Сумському дитячому притулку ім. Н.М. Хари-

тоненко. Лиш 1 одиниця зберігання за 1914 рік.

Як власники Торгового Дому «І.Г. Харитоненко з сином» брали активну участь у всеросійських та всесвітніх промислових виставках. Всесвітні та всеросійські промислові виставки це своєрідний інструмент, яким користувалися уряди для діалогу з громадськістю, показу досягнень національної промисловості, використання новітніх технологій. Підприємці активно брали участь у таких заходах та намагалась продемонструвати свої досягнення в різних галузях науки, техніки, сільському господарстві, залізничному будівництві та в цукровій промисловості зокрема. Промислові виставки слугували розвитку міжнародної торгівлі, зміцненню та розширенню економічного співробітництва між державами. Експонування новинок різних галузей науки, техніки і виробництва мало велике пізнавальне значення для багатьох галузей людської діяльності.Важливими для вивчення нашої теми є документи,які зберігаються у фонді Р-2362:

ФондР-2362 – Колекція документів з історії Сумщини. Вони містять відомості про відзнаки продукції:срібна медаль на Всеросійській виставці в Санкт-Петербурзі (1870 р.), медаль на виставці в Аенє (1873 р.), медаль 1-го класу на Міжнародній виставці в Філадельфії (1876 г.), золота медаль на міжнародній виставці в Парижі (1878 р.). У 1882 році І.Харитоненка отримав дозвіл зображувати на своїй продукції двоголового орла й став купцем 1-ї гільдії. Крім того сім цукрових і один рафінадний заводи торгового дому отримали такі відзнаки: почесний диплом на Всесвітній виставці в Ніцці в 1884 р., золоту медаль на Всесвітній виставці в Антверпені 1885 р., вищу нагороду на Всесвітній виставці в Парижі в 1889 р., повторення зображення Державного герба на Всеросійській виставці в Нижньому Новгороді в 1896[9]. В цьому фонді також зберігається копія грамоти імператора Миколи II про жалування П.І.Харитоненку дворянства, з описом герба, щита та девізу[10].

Осмислення ходу історії неминуче викликає питання про роль у ній тієї чи іншої особистості. І дійснов історії дуже багато подій персоніфіковано, і тому роль особистості нерідко виявляється виключно значущою.З одного боку, діяльність особистості, обмежена обставинами середовища і характером суспільства, але з іншого – роль особистості істотно підвищується, коли в розвитку суспільства з’являються альтернативи. При цьому в ситуації альтернативності від якостей особистості може залежати і вибір альтернативи. Династія Харитоненків являє собою яскравий приклад використання таких альтернатив та можливостей і вимагає не лише формального відтворення картини їх різноманітної діяльності, а й глибокого осмислення їх коренів та мотивації. Завдяки науковому аналізу документальних джерел стає можливим чесне відновлення історичної правди, з усіма позитивними та негативними сторонами.

Необхідність біографічної реконструкції життя та діяльності видатних представників династії цукрозаводчиків Харитоненків, які існували у минулому і були часткою історичного процесу в його широкому розумінні, обумовлена їх непересічною господарською та громадською діяльністю в другій половині XIX початку XX століття. Виокремлення центральної ідеї життя родини, усвідомлення його головного змісту, що визначило кожного представника династії як індивідуальність, що має право бути висвітленою в історії людства не можливо без ретельного вивчення архівних документів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельскогохозяйства и администрации. Торгово-промышленный адрес-календарь Российской империи. Издание А.С. Суворина, 1899. – С.1005.
2. Покидченко Л. А. Документи з історії родини Харитоненків у Державному архіві Сумської області / Л. А. Покидченко // Матеріали історико-краєзнавчої конференції до 190-річчя з дня народження І. Г. Харитоненка. – Суми: ДВНЗ «УАБС», 2012. – С. 62-69.
3. Держархів Сумської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 19, арк. 1 зв.; спр.37, арк..97; спр.41, арк. 20-21; спр. 55, арк. 1 – 4.
4. Держархів Сумської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 10 а, арк. 34 а.
5. Держархів Сумської обл., ф. 354, оп. 1, спр.12, арк. 75; спр.19,арк.. 19-20;спр.23, арк. 15, 17.
6. Держархів Сумської обл., ф.767, оп. 1, спр. 17, арк. 288–289.

7. Держархів Сумської обл., ф. 767, оп. 1, спр. 17, арк. 969.
8. Держархів Сумської обл., ф. 767, оп. 1, спр. 18, арк. 57б зв.
9. Держархів Сумської обл., ф. Р-2362, оп. 1, спр. 5, арк. 10.
10. Держархів Сумської обл., ф. Р-2362, оп. 1, спр. 4, арк. 2-3.

Gaidai O. M.,
Petro Mohyla Black Sea National University

BUSINESS AND PUBLIC WORK KHARITONENKO'S DYNASTY IN DOCUMENTS OF THE STATE ARCHIVES OF SUMY REGION

Archived documents are certainly an integral part of the cultural heritage of the Ukrainian people. Necessity research dynasty Kharytonenkos role in the economic and social of the Russian Empire's development of the second half. XIX–early twentieth century le adsto the need to analyze a widerange of archival documents. However, in modern Ukrainian historiography virtually no work specifically de voted to the problem out lined. In the Soviet period as a result of deliberate interference with the work of historians was depersonalization history have been artificially narrowed the maticframes studies, e specially thos econcerning biographical history. Dis regard the principles of objectivity and historicism led to the leveling and humiliating role of the individual in history.

The largest and most important group of documents on the history of economic and social activities a res to redin the State Archives of Sumy region. Funds of factories and e states family Kharytonenkos containing account books, information on progress, reports, reports, statements audits, lists of workers, descriptions of property, technical details of the production. The yare of great importance for the study of economic and social activities Kharytonenko's dynasty, the study of historical experience. Representatives of this dynasty over come hard way from villages uburb of Lower Sirovatka Sumycounty Kharkov province, the weal theist and famous not only in Russia sugar manufacturers. Thanks to the ir hard work amounts provincial town has become a leading center for the sugar-refining industry Kharkov province. Funds of of the State Archives of Sumy region en able the study of complex materials, aggregate documents public, political, scientific, national economic and cultural significance, formed by various activities Kharytonenkos family and their businesses. It is well known that the documents are a means of fixing different way son special materials information about facts, events, phenomena, objective reality and human mental activity, but that the documents of personal origin is an in exhaustible our ceofall forms of intellectual history and public opinion.

Keywords*: archive, archival fonds, economic activity, entrepreneur, sugar industry, sources of personal origin.*

Рецензенти: ***Сінкевич Є. Г.,*** *д-р іст. наук, професор;*
Міронова І. С., *д-р іст. наук, доцент.*

© Гайдай О. М., 2016

Дата надходження статті до редколегії 11.06.2016